

Динамика и реструктуриране на заетостта в сферата на услугите и в българската икономика за периода 1997-2008 г.

ас. Силвия Господинова

*Икономически университет – Варна,
катедра „Обща икономическа теория“
e-mail: s_gospodinova@abv.bg*

Резюме: В статията се анализират динамиката и структурата на заетостта по основни сектори в българската икономика за периода 1997-2008 г., а също и в различните дейности от сектора на услугите. На база анализа на заетостта в сферата на услугите се цели да се разкрият причините и тенденциите при формирането на отрасловата структура и да се покаже, че секторът на услугите заема преобладаващ дял в съвременната българска икономика както при създаването на брутната добавена стойност, така и от гледна точка на броя на заетите и работните места, които той осигурява.

Ключови думи: заетост по сектори, трудов пазар, реструктуриране, сектор услуги.

JEL: E2, J4.

Увод

Преходът на България от централизирана към пазарна икономика се съпровожда със съществени изменения

и на трудовия пазар. Промените в секторната и отрасловата структура на националната икономика са свързани с изменения в заетостта в отделните сфери като новата пазарна среда полага основите за развитието на сектор „Услуги“.

В тази статия на анализ е подложена динамиката и структурата на заетостта по сектори и в отделните дейности от сферата на услугите. Изучаването на заетите в тази сфера на съвременната икономика позволява да се анализира тяхната структура, факторите, оказали влияние при формирането на тази структура, както и тенденциите в развитието на тази сфера от икономиката.

По този въпрос в България са работили автори като И. Белева, К. Владимирова, Д. Шопов, К. Спасов, Л. Дулевски, С. Иванова, П. Луканова, а също и този проблем се разглежда от чужди автори като W. Cunningham, J. Holland, D. J. Storey, S. Commander, G. Christensen, R. T. Froyen, Ed. Mansfield и др.

Целта на статията е на база анализ на заетостта в сферата на услугите да се разкрият причините, противоречията и тенденциите в отрасловата структура и да се покаже, че секторът на услугите заема преобладаващ дял в икономическата систе-

ма от гледна точка на броя на заетите и работните места, които той осигурява.

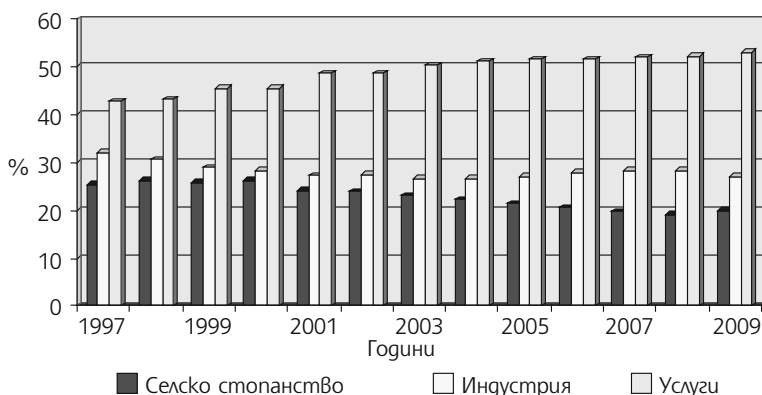
Динамика на заетостта в българската икономика

За периода (1997-2008 г.) заетостта достига най-ниски нива през 2000 г., след което започва да нараства. Данните показват, че броят на заетите общо за страната през годините се променя в сравнително тесни граници. До 2001 г. те намаляват, след което започват да нарастват. В средата на периода 2000-2003 г. дялът на заетите в индустрията почти се изравнява с дела на заетите в сектор селско стопанство, което е един от най-ярките показатели за деиндустриализацията на българската икономика.

Отраслите, които освобождават заети, са добивната и преработващата промишленост и отчасти образованието и здравеопазването. При първите фактор са противачките реформи в индустрията и загубата на голяма част от пазарите, докато при образованието и здравеопазването важен фактор е и демографската криза.

Отрасловото реструктуриране на националната икономика внася промяна в структурата на заетите по икономически сектори. За периода 1997-2007 г. намалява дялът на заетите в сектора на индустрията – от 32,0 на 28,3 %. За същия период в сферата на услугите заетостта е нараснала от 42,7 на 52 %, а в селското стопанство се забелязва намаление от 25,3 на 19,7 % – виж фигура 1.

Разпределението и динамиката на заетите лица стана фактор със съществено въздействие върху икономическото развитие на страната. Очерталата се от 2002 г. тенденция на увеличение броя на заетите в икономиката продължава и до 2007 г., когато те достигат 3714 хиляди души. В сравнение с 2000 г. заетите се увеличават с 20 %. През 2007 г. най-чувствително нараства заетостта в дейностите строителство – 14,2 %, търговия, ремонт на автомобили, лични вещи и стоки за домакинството – 8,5 %, и хотели и ресторанти с 6 %. Продължават да намаляват заетите лица в добивната промишленост с 5,5 %, в други дейности, обслужващи обществото и личността – 4,5 %, и в производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия, газ и вода – с 3,7 %.

Фигура 1. Относителен дял на заетите в основните икономически сектори

Намаляването на числеността на заетите в селското стопанство е в резултат на преместване на част от тях в останалите сектори на икономиката, а също не толкова голямата привлекателност на този сектор в съвременните условия поради неговата по-ниска рентабилност, докато в добивната промишленост намаляването е резултат от по-малкия обем на производството заради загубата на голяма част от пазарите на този отрасъл. Заетите в сектор услуги нарастват и през 2006 г. достигат 48,2 % от общия брой на заетите в икономиката, като този дял е с 2,7 % по-висок в сравнение с 2000 г.. За периода 2000-2009 г. намаляването в сектор селско стопанство е с 6,5 %, а в индустрията процентът се запазва и е 28,3 %.

Представената информация показва, че за периода 1997–2007 г. има намаляване на заетите в *селското стопанство* с 68,7 хил. души, а дялът им в общата заетост спада от 25,3 % за 1997 г. на 19,9 % за 2009 г. Като цяло обаче заетостта в селското стопанство през разглеждания период варира в малки граници и няма рязка промяна в посока на увеличение или намаляване.

В сектора на *индустрията* заетата работна сила намалява абсолютно с 42,2 хил. души, като дялът ѝ в общата заетост също намалява от 32 на 28,3 % за 2007 г. и голяма част от спада на общата заетост се дължи точно на това намаляване.

Заетите в сектора на *услугите* обаче нарастват както абсолютно, така и относително, съответно с 583,2 хил. души или с близо 20 %, а дялът им в общата заетост расте от 42,7 % на 53 %. Това е обективна тенденция с оглед на реструктурирането на българската икономика и превръщането ѝ в постиндустриална и съответства на практиката в развитите страни.

Формиралата се демографска ситуация в България поставя редица остри проблеми по отношение на сегашното и бъдещото развитие на нацията, както и в областта на нейното социално и икономическо развитие. Естественият прираст за страната през разглеждания период е отрицателен, а такава тенденция свидетелства за това, че по-нататъшното развитие на националното стопанство рано или късно ще усети липсата на трудови ресурси. Затова само повишаването на ефективността на производството във всички сектори на икономиката ще се яви основна предпоставка за увеличаване обема на производството и създаване на възможности за освобождаване на трудови ресурси за онези сфери от икономиката, които изпитват дефицит на такива.

През годините, когато се изгражда пазарната икономика в България, много обстоятелства предизвикаха интензивни структурни промени, както в мащаба на цялата икономика, така и в отделни нейни сектори. Това налага анализирането на закономерностите и тенденциите в развитието на тези промени. Усъвършенстването на икономическата система предполага да се разгледат нейните пропорции, а след това и тези в сферата на услугите, като преобладаваща структура на сегашния етап от икономическото развитие на страната.

В икономиката се постигат положителни изменения, ако са налице ясни виждания за силата и влиянието на отделните икономически фактори, които оказват влияние върху нея. Затова от разглеждането на проблемите за структурното развитие на икономиката зависи и ефективно им решаване както сега, така и в перспектива.

С развитието на производството и с усъвършенстване на техническите средства нараства обективната необходимост и въз-

можност от повишаване равнището на производствения опит, знанията и квалификацията. Новите технологии, които се използват и все повече навлизат в употреба обаче, са предимно трудоспестяващи. Следователно, можем да очакваме намаляване на заетостта сред ниско квалифицираните работници и разкриване на работни места за хора с по-висока квалификация, но също така развитието на сферата на услугите предполага растеж на заетостта, тъй като е предимно трудоемък сектор и там голяма част от работата не може да се извърши само с машини и съоръжения. Затова квалификацията на работната сила е своеобразна инвестиция в бъдещето на страната, която се възвръща многократно и носи полза и за двете страни. Всички извършвани услуги са в пряка връзка с квалификацията на своя изпълнител и именно тя определя качеството на предоставяната услуга.

Разходите, които се правят за образование, квалификация, информационни технологии и за усъвършенстване на управлението, водят до качествени изменения на трудовите ресурси и спомагат за увеличаване на бъдещите приходи на обществото. Неслучайно сред факторите, определящи конкурентоспособността на една икономика, са качеството на заетите в нея лица и качеството на произвежданите блага.

Квалификацията на трудовите ресурси влияе върху производителността на труда и върху качеството на произведените стоки и услуги. В близките няколко години се очаква да се задълбочи липсата на квалифицирани кадри на пазара на труда. Основни причини за това можем да търсим в растежа на мащабите на икономиката, намаляването на населението, миграцията на специалисти към страни от ЕС и САЩ, повече български и чуждестранни инвестиции в страната, големи инфраструктурни проекти и т.н., които имат нужда от квалифицирани кадри.

Структурни промени на заетостта в българската икономиката и в дейностите от сферата на услугите

Преминването на т.нар. „непроизводствена сфера“ в съвременния сектор на услугите започна практически едновременно с началото на общите преобразувания в българската икономика и с измененията в характера на икономическите отношения. Преходът от централизирана към пазарна икономика обективно обуслови необходимостта от обособяването на отделните дейности, съставляващи сферата на услугите в самостоятелни структури, способни да удовлетворяват потребностите на населението и на различните отрасли от националното стопанство.

Ускореният ръст на сферата на услугите в България е причина той вече да заема голям дял в структурата на заетостта. В действителност ролята на сферата на услугите за заетостта в България е значително по-голяма, отколкото това се отразява статистически. Делът на заетите в сферата на услугите е занижен с поне 6-7 %, най-вече поради сивата икономика в този сектор и реално съставлява около 60 %, а не отчитаните 50-53 %.

Експанзията на икономиката на услугите се отразява върху реструктурирането на заетостта. Ръстът на заетостта в третичния сектор обаче не означава, че останалите сфери преживяват упадък. Научно-техническият прогрес активно прониква в традиционните отрасли и води до това, че в последните години там производството на материални блага се увеличава, без да се привлича допълнителна работна сила.

Реструктурирането на работната сила и ръста на заетите в сферата на услугите

най-интензивно се извършва не в тези отрасли, където се предоставят традиционни услуги, а в онези, в които се разглеждат индивидуалните предпочитания на хората и където производството на услуги и тяхното потребление са неразривно свързани. Основно това са финансови, консултантски

и бизнес услуги, а също и образование, здравеопазване и социална сфера.

В повечето икономики голяма част от хората са заети в производството на т.нар. „неосезаеми“ продукти, удовлетворяващи нарастващото търсене на услуги като об-

Таблица 1: Структура на заетите лица по икономически сектори и дейности¹ (в проценти)

Икономически дейности	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Селско, ловно, горско и рибно стопанство	25,4	26,2	25,8	26,2	24,1	23,9	23,1	22,3	21,4	20,5	19,7	19,3
Добивна промишленост	1,9	1,8	1,6	1,3	1,1	1,1	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8
Преработваща промишленост	23,8	22,9	21,1	20,7	20,1	20,4	19,8	19,7	19,6	19,6	19,6	19,2
Производство и разпределение на електроенергия, газ и вода	1,9	1,8	1,9	2,0	1,9	1,8	1,8	1,7	1,7	1,6	1,6	1,5
Строителство	4,4	4,1	4,3	4,3	4,1	4,1	4,0	4,2	4,8	5,8	6,2	6,7
Общо индустрия:	32,0	30,6	28,9	28,3	27,2	27,4	26,6	26,6	27,0	27,9	28,3	28,2
Търговия, ремонт на автомобили, лични вещи и стоки за домакинството	9,8	10,7	11,5	11,8	12,4	12,6	12,8	13,5	13,9	14,1	14,3	15,4
Хотели и ресторанти	2,3	2,2	2,6	2,9	3,4	3,3	3,4	3,6	3,7	3,8	3,9	4,0
Транспорт, складиране и съобщения	7,2	7,5	7,5	7,4	6,8	6,7	6,6	6,4	6,4	6,3	6,3	6,2
Финансово посредничество	1,3	1,2	1,1	1,1	1,2	1,0	1,0	1,1	1,2	1,2	1,3	1,5
Операции с недвижимо имущество и бизнес услуги	3,1	3,3	3,7	4,0	4,0	4,2	4,4	4,8	4,9	5,1	5,4	5,6
Държавно управление и задължително обществено осигуряване	2,5	2,6	2,9	3,1	7,3	7,1	7,2	6,9	7,0	7,0	6,8	6,4
Образование	7,7	7,4	7,5	7,3	6,4	6,3	6,1	5,9	5,8	5,6	5,5	5,3
Здравеопазване и социални дейности	5,6	5,3	5,3	5,0	4,6	4,6	4,6	4,6	4,4	4,4	4,3	4,2
Други дейности, обслужващи обществото и личността	3,1	3,0	3,2	2,9	2,7	2,8	4,3	4,4	4,2	4,1	4,1	4,0
Общо услуги:	42,6	43,2	45,3	45,5	48,7	48,7	50,3	51,1	51,6	51,6	52,0	52,6
Общо групировки по икономически дейности:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

¹ Изчислено по данни от Основни макроикономически показатели, НСИ, 2008 г., с. 82-90 и Социално-икономическо развитие на България, НСИ, 2007 г., с. 302-303 и 2009 г., с. 88.

разование, здравеопазване, държавно управление, а също и на много нови, характерни за постиндустриалната икономика услуги като компютърни, информационни, делови, използване на съвременни средства за транспорт и съобщения и т.н.

Заетостта в сферата на услугите през последните години се увеличава, но това увеличение през отделните периоди е различно, което се обуславя от степента на развитие на икономиката ни и от структурата на потребностите.

Като измерител в настоящия анализ е използван броят на заетите в съответните дейности лица, който е добър индикатор за отрасловата структура и осигурява приемлива международна съпоставимост на данните. Практиката показва, че в развитите страни секторът на услугите генерира все повече работни места. Тази тенденция се потвърждава и от данните за България.

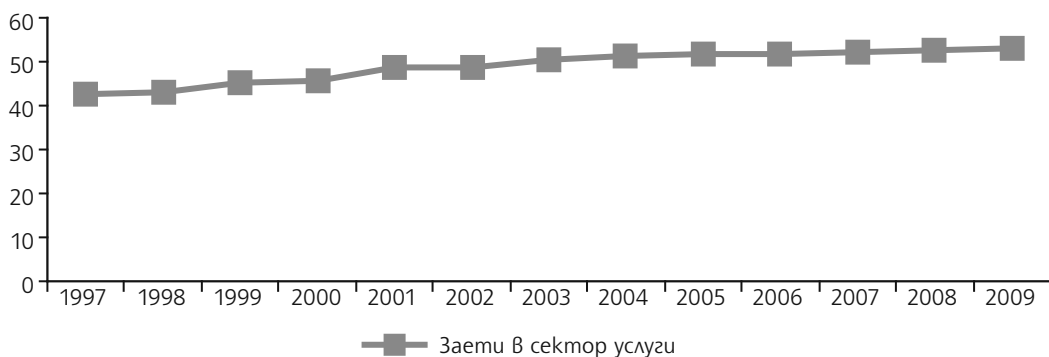
Изследването на заетите лица е извършено за периода 1997-2008 г., тъй като от тогава е в сила Националната отраслова класификация и това е времето на реални промени в националното стопанство в посока към пазарна икономика.

Фактическите съотношения в разпределението на заетите лица по сектори за този период са показани в таблица 1.

Тези данни свидетелстват за това, че преобладаващата част от заетото население е съсредоточена в сферата на услугите – над 50 % от 2003 г. насам. Цялото увеличение на броя на заетото население в икономиката на България за периода 1997-2007 г. представлява 557 хил. души (от 3157,4 до 3714,1 хил. души). За същия период увеличението на броя на заетите само в сферата на услугите възлиза на над 583 хил. души (от 1346,6 до 1930,2 хил. души).

От дейностите в сектора на услугите с най-голям принос за формирането на този дял е „Търговия, ремонт на автомобили, лични вещи и стоки за домакинството“ – 15,4 %. Относителният дял на тази дейност през целия разглеждан период непрекъснато расте, следват „Държавно управление и задължително обществено осигуряване“ с 6,4 % и „Транспорт, складиране и съобщения“ с относителен дял от 6,2 %.

При съпоставяне броя на заетите по дейности в началото и в края на изследвания период се установяват три тенденции: на

Фигура 2. Относителен дял на заетите лица в сектора на услугите

запазване, на намаляване и на нарастване. Относително запазват своя дял заетите лица в селското стопанство, производството и разпределението на електроенергия, газ и вода и във финансовото посредничество.

В дейностите, където се забелязва спад, той може да бъде степенуван: висок (над 50 %) е за добивната промишленост и нисък (под 30 %) за преработващата промишленост, транспорта и съобщенията, образованието и здравеопазването.

Нараства относителният дял на заетите в много дейности от сектора на услугите: средно между 30 и 50 % е то за търговия, ремонт на автомобили, лични вещи и стоки за домакинството, хотели и ресторанти, операции с недвижимо имущество и бизнес услуги, държавно управление и задължително обществено осигуряване и ниско (под 30 %) – в други дейности, обслужващи обществото и личността.

Тези тенденции на спад, нарастване или запазване в края на разглеждания период при отделните отрасли са отражение на последиците от структурната реформа, влиянието на демографската криза, промените в потребностите и др.

Като цяло отраслите, в които се отбелязва увеличение на броя на заетите, са от сектора на услугите, а намаляват тези, заети в селското стопанство и индустрията.

Заетите в услугите от 42 % стават 53 %, като най-голям принос за това – над 58 %, се дължи на нарастване броя на заетите в търговия, ремонт на автомобили, лични вещи и стоки за домакинството, следвано от държавно управление и задължително обществено осигуряване и операции с недвижими имоти и бизнес услуги. Такова увеличение на броя на заетите показва, че става въпрос

предимно за ръст на заетостта в икономически дейности, изискващи ниско или средно квалифицирана работна сила, с предимно ръчен труд, или във фирми, работещи на ишлеме, собственост на чуждестранни инвеститори, които са привлечени в страната основно от ниските заплати.

Една от основните характеристики на отрасловото разпределение на заетите са темповете на изменение през разглеждания период. Въз основа на този показател отраслите могат да се разделят на четири групи:

Първата включва най-бързо намаляващите отрасли, чиито средногодишни темпове на намаление надхвърлят 3 % в рамките на целия разглеждан период. Това са преработващата промишленост (-3,8 %) и като цяло сектора на индустрията (-4 %). *Втората група* обединява дейности със среден темп на намаление между 1,5 и 3 %. Тук влизат секторите селско стопанство и образование.

В *третата група* попадат най-бавно намаляващите отрасли, чиито средногодишен темп на намаление е под 1,5 %. Към тази група се причисляват добивната промишленост (-1,1 %), производството и разпределението на електроенергия, газ и вода (-0,2 %), транспортът, складирането и съобщенията (-0,7 %), здравеопазването и социалните дейности (-1,2 %). В *четвъртата група* са обособени отраслите, в които се забелязва увеличение на броя на заетите през разглеждания период. Това са търговия, ремонт на лични вещи и стоки за домакинството (4,4 %), операции с недвижимо имущество и бизнес услуги (2,1 %), държавно управление (1,5 %), строителството (1,1 %), както и хотели и ресторанти (1 %), други дейности, обслужващи обществото и личността (0,5 %). Тук се отнася и финансовото посредничество, където не се забелязва промяна в структурата на заетите лица в течение на разглеждания период.

Обобщено основните процеси, съпътстващи промените на пазара на труда в Република България, са следните:

- Намаленото производство в първичния и вторичния сектор вследствие на спад във вътрешното потребление, загубата на външни пазари и вносът на по-евтини стоки водят до намаляване на заетостта в тези сектори на българската икономика;
- Трансферът на работни места от селското стопанство и индустрията към сектора на услугите, което повишава конкурентоспособността и качеството им поради спецификата на дейностите в сектора;
- Увеличението на броя на работните места през последните години в сектора на услугите като резултат от продължаващите процеси на реструктуриране на българската

икономика. Това ни доближава до развитите икономики, в които сферата на услугите създава най-голям брой работни места. Развитието на тази сфера изисква преразпределяне на трудовете и други ресурси в нейна полза. Например в САЩ заетите в сектора на услугите са 75 %, в Холандия 74 %, а в Германия 62 %, докато в България те все още са около 50 % с тенденция да нарастват;

- Общата демографска ситуация в страната, състоянието на трудовете ресурси и изменението в производителността на труда по дейности сочат, че дефицитността им в перспектива ще оказва двояко влияние върху усъвършенстването на секторната структура на икономиката. Дефицитността на работната сила ще възпрепятства все по-силно структурните изменения, тъй като всяко развитие на нови дейности и

Таблица 2. Динамика на зетите лица по икономически сектори и дейности за периода 1997-2007 г

Икономически дейности	Абсолютен прираст спрямо 1997 г.	Темп на растеж спрямо 1997 г. в %
Селско, ловно, горско и рибно стопанство	-68,7	91
Добивна промишленост	-28,5	53
Преработваща промишленост	-23,5	97
Производство и разпределение на електроенергия, газ и вода	1,3	102
Строителство	92,5	167
Общо индустрия:	41,8	104
Търговия, ремонт на автомобили, лични вещи и стоки за домакинството	219,9	171
Хотели и ресторанти	73,1	201
Транспорт, складиране и съобщения	6,3	103
Финансово посредничество	10,1	125
Операции с недвижимо имущество и бизнес услуги	103,0	204
Държавно управление и задължително обществено осигуряване	173,4	320
Образование	-37,9	84
Здравеопазване и социални дейности	-18,0	90
Други дейности, обслужващи обществото и личността	53,7	155
Общо услуги:	583,6	143
Общо групировки по икономически дейности:	556,7	118

Таблица 3: Структура на заетите в различните дейности от сферата на услугите в Р България² (%)

Икономически дейности	Години											
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Търговия	23,05	24,76	25,31	26,01	26,29	27,02	27,57	27,75	27,95	29,33	28,02	29,25
Хотели и ресторанти	5,35	5,18	5,70	6,28	6,28	6,14	6,58	6,56	6,67	6,84	8,80	7,67
Транспорт и съобщения	16,95	17,38	16,64	16,20	16,33	15,75	14,23	13,73	13,51	13,44	11,88	11,76
Финансово посредничество	2,97	2,76	2,47	2,42	2,62	2,42	2,35	2,33	2,72	2,67	2,36	2,84
Недвижими имоти и бизнес услуги	7,33	7,56	8,15	8,92	9,69	9,74	10,07	10,61	11,04	10,82	8,81	10,76
Държавно управление	5,86	5,93	6,42	6,77	7,17	7,16	7,59	7,75	8,47	8,38	12,90	12,14
Образование	18,01	17,11	16,48	16,11	14,96	14,52	13,15	12,71	12,60	11,99	11,74	10,05
Здравеопазване	13,19	12,27	11,71	10,94	10,57	10,77	10,14	9,88	9,06	9,15	8,73	8,00
Други дейности, обслужващи обществото и личността	7,29	7,05	7,12	6,35	6,09	6,48	8,32	8,68	7,98	7,38	6,76	7,54
Общо за сектор услуги	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

² Изчислено от автора на база данни от Основни макроикономически показатели, НСИ, 2008, с. 82-90; Статистически годишник 2008, с. 84-85; Основни макроикономически показатели 2008, с. 88.

производства ще означава преразпределение на вече заетите в икономиката лица. Това предполага освобождаването на работна сила от действащите фирми, нейната преквалификация и пренасочване в нова дейност. Освен с разходи на средства това е съпроводено и с важни социални последици, които трябва да се отчитат своевременно. Усъвършенстването на отрасловата структура на икономиката все повече следва да се ориентира към ускоряване развитието на онези дейности, които изискват висококвалифициран труд. Следователно, трябва да се повишава квалификацията, гъвкаво да се преразпределят наличните трудови ресурси с цел да се компенсира отрицателното влияние на демографския фактор в България;

- За да се подобри структурата на заетите в икономиката и да се използва най-пълноценно работната сила в страната, е необходимо: да се подобри качеството на образованието и обучението в съответствие с потребностите на пазара на труда за изграждане на икономика, основана на знанието, да се насърчава икономическата активност на работната сила, да нараства производителността на заетите и да се повиши ефективността на институциите на пазара на труда, социалните и здравните услуги;

- Анализът на динамиката на заетостта по дейности показва, че най-голям принос за увеличавения брой работни места има отрасъл „Търговия, ремонт на автомобили и стоки за домакинството“. Други отрасли, които имат висок темп на растеж на заетостта през разглеждания период, са строителството, транспорта и съобщенията.

Самото увеличаване на заетостта в сферата на услугите следва да се допълни със структурата на тази заетост, която се характеризира с това, че най-голям дял в структурата на заетостта се пада на дейност „Търговия, ремонт на автомобили,

лични вещи и стоки за домакинството“ – 29,3 % (виж таблица 3). Относителният дял на тази дейност в заетите лица се увеличава с 6,2 % за разглеждания период. Подобно увеличение се забелязва и в държавното управление, където относителният дял расте със 7 %. В дейностите „Транспорт, складиране и съобщения“, „Финансово посредничество“, „Образование“ и „Здравеопазване“ има спад в относителния дял. Това за някои от тези дейности може да се отчете като положителна тенденция, тъй като в транспорт, складиране и съобщения и финансово посредничество расте БДС и това води до увеличаване на тяхната производителност.

Данните показват, че с най-бързи темпове се увеличава относителния дял на заетите в търговията. Делът на заетите в здравеопазването и социалното осигуряване през изследвания период бележи тенденция на намаляване.

Най-динамична в своето развитие се оказва дейността от сектора на услугите – „Финансово посредничество“. Основен фактор за развитието ѝ е голямата кредитна активност на търговските банки, а също така и бързото развитие на небанковите финансови институции и високата рентабилност на финансовите пазари през разглеждания период. От значение тук е и преструктурирането на банковия сектор, което предполага подобряване на нейната ефективност. Относно заетите обаче динамиката там не е толкова голяма и дори се забелязва намаляване на заетите в тази дейност, въпреки реализираната по-голяма брутна добавена стойност, което свидетелства за повишаване на ефективността и производителността на труда в нея.

Относно колебанията в относителния дял на заетите лица във всяка една от дейностите в сектора на услугите може да кажем, че една от най-големите разлики се забелязва

Таблица 4. Изменение в структурата на заетите лица по икономически дейности от сектора на услугите³

Икономически дейности	Стойност в началото на периода	Стойност в края на периода	Минимална стойност	Максимална стойност	Максимална/минимална стойност	Абсолютно изменение за периода 1997-2008 г.	Най-голяма разлика през годините
Търговия	23,05	29,25	23,05	29,33	1,2725	+ 6,20	6,28
Хотели и ресторанти	5,35	7,67	5,18	8,80	1,6988	+ 2,32	3,62
Транспорт и съобщения	16,95	11,76	11,76	17,38	1,4779	-5,19	5,62
Финансово посредничество	2,97	2,84	2,33	2,97	1,2747	-0,13	0,64
Недвижими имоти и бизнес услуги	7,33	10,76	7,33	11,04	1,5061	+ 3,43	3,71
Държавно управление	5,86	12,14	5,86	12,90	2,2014	+ 6,28	7,04
Образование	18,01	10,05	10,05	18,01	1,7920	-7,96	7,96
Здравеопазване	13,19	8,00	8,00	13,19	1,6488	-5,19	5,19
Други дейности	7,29	7,54	6,09	8,68	1,4253	+ 0,25	2,59
Всичко за сектора услуги:	42,6	52,5	42,6	52,5	1,2324	+ 9,9	9,9

³ Изчисления на автора.

в държавното управление⁴. Там за десет години относителният дял е нараснал със 7 % (вж. табл. 4). Това се дължи до голяма степен на раздутата администрация и като цяло не води до повишаване на производителността в сектора. Освен това, разгледаният период съвпада и с времето на създаване на такива големи структури като Националния осигурителен институт и Националната здравно-осигурителна каса, които се нуждаят от персонал, който да обезпечи тяхната дейност. Следват образованието със 7,96 % и търговията с разлика от 6,28 %. При търговията тази разлика е положителна и действа благоприятно върху развитието на целия сектор, тъй като води до създаването на по-голяма БДС. Докато в образованието това намаление се дължи на отлив от страна на заетите поради ниските заплати в сектора, демографската криза и преструктурирането на тази дейност в страната. Повечето от тях започват да търсят поприще в други сфери на икономиката. Освен доброволно, голяма част от заетите са принудени да правят това поради закриване и обединяване на училища в малките населени места.

Заетата в сферата на услугите работна сила в повечето случаи има пряк контакт с потребителите и въздейства върху тях посредством услугите на образованието, здравеопазването, търговията, транспорта, културата, изкуството, администрацията и т.н. Затова структурата и качеството на тази работна сила са много важни за икономическото развитие и конкурентоспособността на българската икономика.

Освен това населението на страната е в основата на социално-икономическите процеси, протичащи в нея, защото е едновременно участник в тези процеси и потребител на благата им. Числеността и структурата му са свързани с основните макроикономически показатели за работната сила, трудоспособното население, потреблението на стоки и услуги и т.н. Въз основа на тях се определят и насоките за развитие на редица сфери в икономиката като образование, здравеопазване, социално осигуряване и пр.

Неблагоприятната възрастова структура на населението в България има съществени икономически последици. От една страна се променят броят, структурата и динамиката на работната сила, което се отразява върху производителността на труда и постигнатите темпове на икономически растеж, а, от друга страна, се променя търсенето на стоките и услугите. Освен това настъпва изменение в размера и структурата на социалните разходи за пенсии, медицинско обслужване, образование и др., което рефлектира върху бюджетната политика и оттам – пак върху икономическия растеж⁵.

Оттук връзката между сферата на услугите и демографската ситуация в страната е голяма. Сферата на услугите оказва съществено влияние върху възпроизводството на населението, като здравните, социално-битовите, образователните и други услуги оказват влияние върху равнището на раждаемост и начина на живот. На свой ред броят и структурата на населението

⁴ През 1988 г. в централното и местното управление на страната са заети 56 556 души, което е 1,4 % от всички заети (данни от Статистически справочник, С., ЦСУ, 1989 г., с. 60). По данни на НСИ за месец март 2010 г. в държавното управление и държавното обществено осигуряване вече работят 121 538 души и отделно с административни и спомагателни дейности се занимават 100 846 души, което е приблизително 4 пъти повече в сравнение с 1988 г. Източник: <http://www.nsi.bg//EPDOCS/EmplsSalary10q1.pdf>.

⁵ Рангелова, Р., Теорията на ендогенния икономически растеж: възникване и развитие, сп. „Икономически изследвания“, 3/1999, с. 23.

и неговата мобилност влияят върху търсенето на услуги. От друга страна, структурата на заетостта и нейната динамика определят възможностите за увеличаване броя на заетите в сферата на услугите.

Оттук произтичат и потребности от други услуги като адекватно развито здравеопазване, което да спомогне за удължаване на продължителността на живот на работната сила и на населението като цяло, от туризъм и търговия, които да оптимизират свободното време и да възстановят работната сила, а също така и от услуги, свързани с културни и масови прояви, които да обогатят работната сила. Следователно, секторът на услугите играе ключова роля при формирането на човешкия фактор. Той не само създава, но и използва за собствени нужди голяма част от образованите и квалифицирани кадри в страната.

Заклучение

В *заклучение* на казаното дотук се доказва важната роля на сектора на услугите за създаването и формирането на квалифицирана работна сила, която да се използва във всички сфери на икономиката. Разпределението ѝ по сектори става на база потребностите от нея и тук отново превес има сектор „Услуги“, който осигурява работа на над 50 % от трудоспособното население в България. Това, разбира се, е напълно логично, като се има предвид, че българската икономика се намира в постиндустриалния си стадий на развитие и този сектор привлича все повече заети лица.

Утвърждава се становището, че секторът на услугите е най-големият „работодагел“ в икономиката (в него вече работят над 1,93 млн. души) и създава най-добри възмож-

ности за трудова реализация. Този факт разкрива икономическата и социалната роля на услугите в структурната еволюция на заетостта в цялата икономика.

В обобщение на направения анализ се формират и следните основни изводи:

Първо, значителният брой заети в услугите и тенденцията на нарастване на техния дял са следствие от структурната промяна в заетостта на активното население и поредно доказателство за постепенната адаптация на икономиката към новите условия.

Второ, реалното нарастване на заетите в този сектор показва положителни изменения в качеството на работната сила, което от своя страна води до повишаване ефективността, качеството на обслужването и производителността на труда, а следователно и до по-тесни връзки с останалите сектори.

Трето, отчетеният спад на броя на работещите в някои от дейностите от сектора има и негативни страни, тъй като намалява заетостта като цяло, но, от друга страна, в голямата си част това намаляване е свързано с по-рационалното използване на човешкия капитал и като цяло увеличава производителността.

Четвърто, особено значение за по-нататъшните успешни икономически реформи имат и изпълняваните от сектора социални функции – създаване на работни места, намаляване на безработицата, възможност за трудова реализация, образование, квалификация и преквалификация и пр.

Пето, секторът на услугите има важна роля за адаптацията на трудовите ресурси към променените условия, тъй като тук

се осъществява тяхната преквалификация и допълнително обучение. Това определя сектора като много перспективен по отношение на развитието на заетостта в страната и именно той дава възможност за това прехвърляне на трудови ресурси между различните сектори.

Шесто, трудовите ресурси се насочват в дейности, свързани с решаването на текущите икономически проблеми, докато тези със стратегическо значение засега остават в периферията на приоритетите. Това води до формирането на сравнително неравномерна и ирационална отраслова структура на заетостта в услугите и налага постепенното ѝ усъвършенстване с

цел по-нататъшното успешно развитие на този сектор и на икономиката като цяло.

Литература

1. Основни макроикономически показатели, НСИ, 2008.
2. Рангелова, Р., Теорията на ендогенния икономически растеж: Възникване и развитие, сп. „Икономически изследвания“, 3/1999.
3. Социално-икономическо развитие на България, НСИ, 2007 г. и 2009 г.
4. Статистически годишник 2008 г. **ИА**